

Bevezetés

Közhely, hogy életünk java részét kommunikátumok létrehozása és befogadása tölti ki. Ahogyan az is, hogy a humán kommunikáció médiumai közül a legátfogóbb és a legfejlettebb szemiotikai rendszer a verbális nyelv, amelyhez legfeljebb csak a zenei és néhány más technikai-szimbolikus médium mérhető.

Amikor azonban közelebbről is szemügyre vesszük a beszélt vagy írott, nyomtatott verbális kommunikátumaink működését, funkcióit és sajátosságait, meglepő véleménykülönbségeket tapasztalhatunk.

Ha írott, nyomtatott szövegek kerülnek szóba, e különbségek főként a szöveg lehetséges akusztikai formái és a nem verbális elemek, ábrák, képek stb. státusának eltérő megítélésére mennek vissza. Pedig többnyire tudomásunk van arról, hogy amikor magunkban olvasunk egy szöveget, halljuk is, amit olvasunk. Általában érezzük a tipográfia fontosságát is. A betűk közötti üres tér optimális megszervezése akár negyedével is csökkentheti a befogadó ráfordításait. (NB. nem úgy a szövegalkotót.) És mindannyian tudjuk, hogy a tudáshordozóink többségét nemcsak verbális nyelvi szövegek konstituálják, hanem képek, táblázatok, grafikonok vagy más vizuális nyelvi konfigurációk is. A kisiskolás olvasókönyvektől a praktikus funkciójú kommunikátumokon át a tudományos művekig. Többé-kevésbé tisztában vagyunk az illusztrációk referenciális, argumentatív, esztétikai stb., röviden interpretatív funkcióival, hatásával is. VOIGT VILMOS egyenesen úgy fogalmaz, hogy „a magyar emberek többsége normális, a könyvben először a képeket nézi meg, és netalántán utána nyúl a szöveghez” (PETŐFI – BÉKESI – VASS (szerk.): 2000. 129). – Ha pedig beszélt nyelvi megnyilatkozásokat (diszkurzusokat) vizsgálunk, közvetlenül tapasztal(hat)juk többek közt a paraverbális médiumok (például a kinezikus elemek) szemioízisát. A szemiotikai szövegtanban ilyen megfontolások alapján használjuk a 'dominánsan verbális' szöveg kifejezést.

A humán kommunikáció alapállászerűen multimedialis.

Munkámban elsősorban a verbális (verbális nyelvi) és képi (vizuális nyelvi) összetevőből felépülő statikus multimedialis szövegek megközelítésére és elemzésére teszek kísérletet. Vállalkozásomat a humán kommunikáció multimedialis természete mellett az a tény is motíválja, hogy a 21. század alighanem a vizuális kultúra korszakaként köszöntött ránk.

A verbális és a vizuális összetevőről külön-külön elég sokat tudunk, viszonyukról, összefüggéseikről azonban vajmi keveset. Közismert például, hogy bár a verbális nyelv a legalapvetőbb, egyszersmind legkidolgozottabb jelrendszer, a vizuális nyelvi kommunikáció gyakran jóval hatékonyabb a verbálisnál. E jelenség mibenlétével kapcsolatban viszont már inkább csak hipotéziseink vannak. Az összetevők kölcsönviszonyának hézagosságot ismeretében szerepet játszhat aztán az a tény is, hogy a képek elemzésének középpontjában sokáig a forma- és stíuselemzés állt. De ludas lehet benne maga a verbális nyelv is. HORÁNYI ÖZSÉB szerint: „Sokféleképpen tudunk beszélni a nyelvi dolgokról, de a képekkel és egyáltalán a vizualitással kapcsolatos teoretikus reflexióink (...) rudimentálisabb (elemibb) állapotban vannak (...) Sokkal kevésbé sztenderdizálódtak azok a kifejezések, amelyekkel képekről vagy képek funkcióiról beszélünk.” Ennek „talán a

nyelvünkben is megvan az alapja” (PETŐFI – BÉKÉSI – VASS (szerk.): 2000. 129). A problémával gyakran találkoztam magam is. Oka lehet természetesen az is, hogy a két összetevő kapcsolatának kutatásához nincsenek meg az intézményesített feltételek és keretek.

A *Szemiotikai szövegtan* című periodika körül működő nemzetközi tudományos műhely tevékenységében kezdettől fogva centrális kutatási irány a multimedialis humán kommunikáció vizsgálata. A 7. és a 11. kötetet teljes egészében, a 14. és a 15. kötetet pedig részben a multimedialitás különböző aspektusainak elemzésére szenteltük. A periodikában elméleti és elemző-értékelő írások (tanulmányok, ismertetések) egyaránt megjelentek. Itt csak néhányat említek röviden.

GÉCZI JÁNOS írásában egyebek közt középkori rózsa-képverseket elemez (GÉCZI: 1999.); KASS JÁNOS a könyvillusztráció kérdéseivel foglalkozik (KASS: 1994.); KIBÉDI VARGA ÁRON általános elméleti szinten közelíti meg a szöveg és illusztráció tematikáját (KIBÉDI: 1998.); NAGY PÁL a vizuális költészet történetét és alternatíváit tekinti át (NAGY P.: 1996.); ORDASI PÉTER irodalmi, zenei és népművészeti remekműveket állít párhuzamba (ORDASI: 2001.); PETŐFI S. JÁNOS tanulmányai közül a PETŐFI: 1996. a multimedialis humán kommunikáció elemzésének interdiszciplináris keretét vázolja, a PETŐFI: 1998. egy multimedialis szöveg multidiszciplináris megközelítésének aspektusait taglalja; PETŐFI S. JÁNOS és MARCELLO LA MATINA egy hárommédiájú szövegen értelmezi és szemlélteti a jelösszetevők kommunikatív funkcióit (PETŐFI – LA MATINA: 1994.); TERRY OLIVI és PETŐFI S. JÁNOS a vizuális költészetet a multimedialitás felé vezető sajátos műfajként mutatja be (OLIVY – PETŐFI: 1998.); stb.

Kutatásaim közvetlen elméleti hátterét PETŐFI S. JÁNOS újabb dolgozata, *A verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok tipológiájához* (PETŐFI: 2001.) alkotja, amely az eddigi tapasztalatok teoretikus szintézisének is tekinthető, legalábbis a verbális irodalmi szövegekből és képi összetevőből felépülő statikus multimedialis vehikulumok vonatkozásában. Célkitűzése: „egy olyan tipológia körvonalazása, amely egyrészt figyelembe veszi a szóban forgó komplex jeleknek mind jelölő (elsősorban vehikulum), mind jelölt (elsősorban relátum) összetevőjét, másrészt annak a kommunikációs szituációnak a jellegét, amelyben ezek a komplex jelek létrejönnek” (PETŐFI: 2001. 61).

A komplex kommunikátumokat három főtípusba sorolja (PETŐFI: 2001. 61):

- (1) a kommunikátum alkotója annak verbális és képi összetevőből álló vehikulumában egy nem interpretatív úton létrejött relátumot juttat kifejezésre,
- (2) a kommunikátum alkotója egy általa befogadott verbális vagy képi vehikumból hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot,
- (3) a kommunikátum alkotója két általa befogadott vehikumból / vehikulumhalmazból (egy verbálisból és egy képiből) hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot.

A létrehozott vehikulumok típusának jelölésére a következő relációkat és rövidítéseket vezeti be (KP = képi, VB = verbális):

‘Kp – vb’ típusú képi-verbális vehikulum: ebben a képi és a verbális összetevő egymástól elválaszthatatlan,

‘Kp & Vb’ típusú képi-verbális vehikulum: ebben a képi és a verbális összetevő egymástól elválasztható ugyan, de nem könnyen,

'Kp + Vb' típusú képi-verbális vehikulum: ebben a képi és a verbális összetevő egymástól elválasztható,

'Kp ← Vb', illetőleg 'Vb ← Kp' típusú vehikulum, azaz egy verbális vehikulumhoz hozzárendelt (nem annak alapján létrehozott) képi, illetőleg egy képihez hozzárendelt (nem annak alapján létrehozott) verbális vehikulum.

A fenti (szükséges és elvileg elégséges) kritériumok alapján a három főtípusban tízenhárom altípust különít el, illetőleg szemléltet: címszerű példákkal. Közülük négy comics karakter, amelyeket itt nem tárgyalok, elemzésük külön tanulmányt igényelne. A maradék kilenc altípus általános jellemzőit az 1. táblázatban mutatom be.

Típusjel	a	b	c	d	e	f	g	h	F
1. (1)'/Kp-vb'	+					+			2
2. (1)'/Kp+Vb'	+						+		3
3. (2)'/Kp-vb'		+				+			2
4. (2)'/Kp+Vb'		+					+		1, 4
5. (2)'/Kp←Vb'		+						+	6
6. (2)'/Kp-vb'			+			+			8
7. (2)'/Vb←Kp'			+					+	1
8. (3)'/Vb+Kp'				+			+		3
9. (3)'/Kp+Vb'					+		+		6

1. táblázat

Az 1. táblázat fejlécében szereplő betűszimbólumok jelentése PETŐFI rendszerezésének minimális, csupán technikai jellegű módosításával a következő.

- (a) a kommunikátum alkotója annak verbális és képi összetevőből álló vehikulumában egy nem interpretatív úton létrejött relátumot juttat kifejezésre,
- (b) a kommunikátum alkotója egy általa befogadott verbális vehikulumból hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot,
- (c) a kommunikátum alkotója egy általa befogadott képi vehikulumból hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot,
- (d) a kommunikátum alkotója két általa befogadott vehikulumból / vehikulumhalmazból (egy verbálisból és egy képiből) hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot: a verbálisból kiindulva,
- (e) a kommunikátum alkotója két általa befogadott vehikulumból / vehikulumhalmazból (egy verbálisból és egy képiből) hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot: a vizuálisból kiindulva,
- (f) a képi és a verbális összetevő egymástól elválaszthatatlan ('Kp – vb'),
- (g) a képi és a verbális összetevő egymástól elválasztható ('Kp + Vb'),
- (h) egy verbális vehikulumhoz hozzárendelt (nem feltétlenül annak alapján létrehozott) képi ('Kp ← Vb'), illetőleg egy képihez hozzárendelt (nem feltétlenül annak alapján létrehozott) verbális ('Vb ← Kp') vehikulum,
- (F) fejezettség.

Az 1. táblázat utolsó (F) oszlopában a fejezetszámok egyrészt azt jelzik, hogy munkámban mind a kilenc altípust bemutatom, illetőleg kommentálom, másrészt azt, hogy elemzésükre egyfajta tematikus (a paradigmatikustól némiképp eltérő) sorrendben kerül sor.

A PETŐFITől alkalmazott jelöléseket a visszakereshetőség érdekében megtartottam. (Az 1. táblázat 4. sorában látható altípust például, ahová az illusztrált szövegeknek az a fajtája tartozik, amelyben az illusztrációt nem a verbális szöveg alkotója hozza létre, a következőképpen jelölöm: (2) / 'Kp + Vb' – (2), mert a kommunikátum alkotója egy általa befogadott verbális vehikulumból hoz létre egy verbális és képi összetevőből álló vehikulumot; 'Kp + Vb', mert a képi és a verbális összetevő egymástól elválasztható. A táblázat 6. sorában szereplő típus jelét technikailag a képi összetevő aláhúzása különbözteti meg a 3. sorban szereplőtől.)

Az altípusok bemutatásához elemzésre választott 'szövegpéldák' többsége Kass János, Kondor Béla és Nagy László életművéből származik. Poézisük és / vagy piktúrájuk számszerűen kis része is lefedi, sőt 'túlfedi' a tipológiai keretet. (Más vizuális nyelvi példákat az egyetemes művészet történetéből inkább csak jegyzetszerűen hozok.) Az elemzett kommunikátumok verbális összetevőjének további szerzői: Faludy György, Juhász Ferenc, Pilinszky János, Somlyó György, Szécsi Margit és Weöres Sándor. A bibliai korpuszokat, illetőleg a legendákat esetenként a *Biblia Sacra*-ból származó képek, illetőleg a *Legenga Aurea*-ból vett szemelvények is szemléltetik.

Bizonyos altípusokat vagy kompozíciókat 'szekunder' verbális nyelvi szövegek, rendszerint versek, versrészletek egészítenek ki, kontextualizálnak, a klasszikus magyar irodalomból: Ady Endre, Arany János, Babits Mihály, Juhász Gyula, Komjáthy Jenő, Kosztolányi Dezső, Madách Imre, Móricz Zsigmond, Petőfi Sándor és Somlyó Zoltán költészetéből.

Két 'szövegpéldához' zenei összetevő is társul, melyeknek szerzői Bartók Béla (*Cantata profana*) és Kodály Zoltán (*Psalmus Hungaricus*).

Összesen körülbelül 80 képet, hozzávetőlegesen 90 verbális szöveget (-részletet), közel 20 rajzos versvázlatot és néhány kottapéldát is bemutatok, illetőleg vizsgállok.

A komplex kommunikátumok verbális és vizuális nyelvi összetevői vagy eleve azonos befogadási térben helyezkednek el, vagy (közel) azonos interpretációs téridőbe ágyazza őket az anyag feldolgozásának módszere. Így minden esetben lehetővé válik a kontrasztív megközelítésük. Az altípusok és a példák természetesen különböző kérdéseket vetnek föl, ha azok mutatnak is analógiákat. Válaszaiban igyekeztem a tartalmi, tematikai aspektusokra, a motivikus összefüggésekre és dominanciaviszonyokra, a referenciális ekvivalenciákra koncentrálni. A verbális és / vagy vizuális, esetenként zenei nyelvi reprezentációk reprezentációinak egymásra vetítésével markánsabbá válnak a típusalkotás tényezői, alosztályok rajzolódnak ki, s körvonalaazódik egy új altípus is.

Az interpretatív kommentárok javarészt a deskriptív-explikatív strukturális interpretáció metódusát érvényesítik úgy is, hogy műveleteinek explicit bemutatására terjedelmi okokból csak egy szövegpélda elemzésekor kerülhetett sor. Procedurális aspektusok egy fejezetben kapnak prioritást.

A vizsgálati anyag elemzése átmeneti vagy 'rendhagyó' jelenségeket is felszínre hozott, amelyek túlmutatnak a poézis és a piktúra határterületein, például a poézis és a plasztika irányában. Egy részüknek, hogy úgy mondjam, a rendszeren belül inkább 'csak' kvalitása van, mint bizonyítása. De rávilágított arra is, hogy minél gazdagabb,

komplexebb, minél több mediális összetevőből építkezik egy poétikai, esztétikai funkciójú kommunikátum, annál hatékonyabban és adekvátábban szolgálhatja valamennyi mediális összetevő, így a verbális nyelv megközelítését és kutatását is egyfelől, másfelől annál közelebb áll a mindennapi kommunikációnk, a hétköznapi életünk humán valóságához, a praxishoz.

Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Petőfi S. János professzor úrnak, aki egyfelől indítványozta, másfelől folyamatosan figyelemmel kísérte és instruálta a jelen kutatásaimat. És szeretnék köszönetet mondani Kass János művész úrnak is, aki egyrészt verbális és vizuális nyelvi útmutatásaival segítette terveim megvalósítását, másrészt már két évvel ezelőtt bemutatta a kéziratot a *DigitArt* című folyóirat 2003/3. számának CD-mellékletén. Külön köszönettel tartozom Békési Imre professzor úrnak, aki odaadóan támogatta e kötet megjelenését.